

DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-58-68

УДК 340.13

**В. І. РИНДЮК,**

доктор юридичних наук, доцент\*

ORCID: 0000-0001-7803-7039

## НОРМА ПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОРОЗУМІННЯ

*У статті досліджується уявлення про норму права в межах трьох традиційних типів праворозуміння – природно-правового, юридичного позитивізму та соціологічного. Зроблено висновок, що залежно від тієї чи іншої теорії праворозуміння при формулюванні дефініції норми права акцент робиться на різних її ознаках, властивостях, сторонах, аспектах. Зазначено, що уявлення про норму права, як цілісне правове явище у співвідношенні з іншими соціальними нормами, може бути сформульоване за допомогою використання діалектичного методу та таких парних категорій діалектики, як зміст та форма, одиничне та загальне.*

**Ключові слова:** норма права, природне право, юридичний позитивізм, соціологічна юриспруденція, соціальний натуралізм, діалектична теорія права, діалектичний метод.

### **Ryndiuk Vira. The legal norm in the context of modern approaches to the understanding of legal**

*The article examines the concept of the legal norm within three traditional types of legal understanding – natural law, legal positivism and sociological. It was concluded that depending on one or another theory of legal understanding, when formulating the definition of a legal norm, emphasis is placed on its various signs, properties, sides, aspects. It is noted that the idea of a legal norm as a complete legal phenomenon in relation to other social norms can be formulated using the dialectical method and such paired dialectic categories as content and form, individual and general.*

**Key words:** legal norm, natural law, legal positivism, sociological jurisprudence, social naturalism, dialectical theory of law, dialectical method.

Норма права є однією із базових категорій юридичної науки, її дефініція міститься як у всіх енциклопедичних юридичних словниках, так і в будь-якому підручнику чи навчальному посібнику з теорії права. Норма права визначається як формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації<sup>1</sup>; закріплене обов'язкове правило загального характеру, що визначає зразок належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою<sup>2</sup>; як

---

\* **Ryndiuk Vira**, Doctor of Juridical Sciences, Docent

загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене чи санкціоноване державою (народом) правило поведінки, що забезпечує регулятивний вплив держави на суспільство шляхом надання суб'єктам певних прав, покладення обов'язків, охороняється та гарантується державою можливістю примусового впливу<sup>3</sup>. Водночас питання норми права та її будови залишається на сьогодні одним із найбільш дискусійних у теоретичній юридичній науці. Зокрема, пропонуються різні підходи до розуміння норми права виходячи з концепції праворозуміння, прихильником якої є той чи інший вчений. Не має однозначного вирішення і питання будови норми права, кількості її елементів. Крім найбільш поширеного «трьохелементного» підходу до структури норми права (логічна норма будується за правилом: «якщо а, то а інакше»), у юридичній літературі висловлюється думка про існування одноелементних норм (норми-принципи, норми-цілі, норми-декларації) та двоелементних норм (норми-приписи).

Започаткував теорію норм права у вітчизняному правознавстві видатний український вчений П. О. Недбайло, опублікувавши дві фундаментальні монографії: «Радянські соціалістичні правові норми» (рос., Львів, 1959) і «Застосування радянських правових норм» (рос., Москва, 1960). П. М. Рабінович зазначає, що, безперечно, як людина свого часу професор П. О. Недбайло використовував офіціалізовані за радянських часів ідеологічні кліше та формулювання, які він (як і мільйони його співвітчизників) щиро поділяв і підтримував. Проте якщо нині відволіктись від тих, так би мовити, «партійних» нашарувань, то у його працях можна і сьогодні побачити такі положення, котрі не втратили значущості для сучасної правової науки та юридичної практики<sup>4</sup>.

Поняття та структура норми права є одним із тих питань, різних аспектів якого, більшою чи меншою мірою, у своїх дослідження торкається переважна більшість вітчизняних фахівців із загальнотеоретичної юриспруденції. Метою цієї статті є аналіз уявлень про норму права з позицій різних концепцій праворозуміння, що сьогодні запропоновані вітчизняними вченими-юристами, та з'ясування спільного і відмінного в сучасних тлумаченнях поняття норми права.

У юридичній літературі класичні типи розуміння права традиційно зводять до трьох основних підходів: природно-правовий, юридичний позитивізм та соціологічний. Згідно з *природно-правовою концепцією праворозуміння* норми права зумовлені природним ходом речей, особливостями природи самої людини, дані людині вже самим фактом її народження та існування як людини, а отже, породжені без участі людини об'єктивними умовами її життєдіяльності; є втіленням справедливості і моральності, а отже, ґрунтуються на певних об'єктивних (природних, надпозитивних) засадах, що не залежать від держави<sup>5</sup>. С. С. Сливка зазначає, що природне право як система норм — це сукупність законів Природи і законів біологічного розвитку людини, на основі яких функціонує світ (у вузькому розумінні). Під нормами природного

права слід розуміти ті постулати Природи, які людина свідомо, відповідно до власної совісті вибирає для своєї поведінки<sup>6</sup>.

О. М. Костенко обґрунтовує концепцію «соціально-натуралістичної» юриспруденції, основною функцією якої є відкриття законів соціальної природи для втілення їх у чинному законодавстві. Вчений пише, що принцип соціального натуралізму випливає зі світогляду, заснованого на ідеї природної цілісності світу, згідно з якою усе суще на світі має існувати за законами, даними Природою. Усе суще ділиться на три форми: «фізична природа», «біологічна природа», «соціальна природа», а отже, існують і три різні види законів Природи: «закони фізичної природи», «закони біологічної природи» і «закони соціальної природи». Роль волі і свідомості Людей у їхньому суспільному житті полягає у тому, щоб пізнавати закони Природи і узгоджувати з ними своє життя. Природа створює закони для суспільного життя Людей, які мають пізнаватися Людьми і яким Люди мають надавати форму певних соціальних норм, що називаються правовими<sup>7</sup>.

У рамках *юридичного позитивізму* норма права розглядається як загальнообов'язкове правило поведінки, що походить від держави, незалежно від того, справедливе та моральне воно чи ні. Так, І. Я. Русенко зазначає: норма права з точки зору легістського типу праворозуміння слугує інструментом управління волею народу в руках можновладців для своїх прерогатив та намірів. Норма права відіграє силові, примусові функції, що спрямовані на захист держави. У цих юридичних конструкціях повна відсутність зв'язку із людиною та її буттям, оскільки держава посідає центральне місце у функціонуванні та призначенні норм<sup>8</sup>. М. Г. Патей-Братасюк вказує, що нормативізм отримав свою назву від норми, яка в контексті цього підходу є першопочатком, «ядром» права. Нормативісти настільки вивисують норму в праві, що вважають нормативність сутнісно-сисловою ознакою права. Визначаючи поняття право, нормативіст наголошує, що право – це система чи сукупність правил (норм) поведінки, які сформовані державною владою, мають загальнообов'язковий характер, охороняються державною владою від порушень і містять санкції за порушення цих правил (норм). Тобто норма, яка є велінням, наказом, моделлю поведінки, бажаною для державної влади, – це і є те, що робить право правом, а не чимось іншим. По суті, здійснюється отождествлення права із законом, а ще точніше – підміна понять: те, що є нормою, чи сукупністю норм, законом названо правом, безвідносно до того, як змістовно вони наповнені. Важливо лише те, що вони є велінням влади<sup>9</sup>. Саме такий підхід до тлумачення поняття норми права з точки зору юридичного позитивізму є сьогодні переважаючим у юридичній навчальній літературі.

Отже, у межах природно-правового типу праворозуміння норми права – це закони соціальної природи, які регулюють поведінку людини, відкриті, пізнані законодавцем і відображені у формі законодавства. А в межах юридичного позитивізму існування норми права пов'язується з державною владою, норма права є загальнообов'язковим правилом поведінки, встановле-

ним або санкціонованим державною владою. О. М. Костенко, розмежовуючи зазначені два основні типи праворозуміння, зазначає, що сутність «природного права» полягає у визнанні першоджерелом права (тобто першоджерелом прав й обов'язків) законів соціальної природи, які мають відкриватися волею і свідомістю людей і втілюватися у законодавстві та практиці його застосування, а сутність «позитивного права» – безпосередньо волі і свідомості людей, які, не узгоджуючись із законами соціальної природи, мають втілюватися у законодавстві та практиці його застосування. Далі вчений пише, що «природне право» і «позитивне право» є різними аспектами одного й того ж феномену, який ми називаємо правом. «Природне право» – це закони соціальної природи, які мають відкриватися людьми і яким люди мають надавати форму законодавства, тобто «позитивного права», а «позитивне право» – це законодавча форма, яку люди мають надавати «природному праву», тобто законам соціальної природи<sup>10</sup>.

На нашу думку, два різні підходи до розуміння норми права в контексті двох основних типів праворозуміння (природно-правового та юридичного позитивізму) розкривають два різні аспекти норми права через такі парні категорії діалектики, як зміст та форма. Норма права, як і будь-яке явище, має свій зміст і форму. Зміст – це явище, розглянуте в контексті сенсу його буття, того, для чого воно існує у світі, в аспекті його функціонального призначення. Форма – це спосіб зовнішнього існування, вираження явища, його побудови, структурної організації; це те, як явище сприймається ззовні<sup>11</sup>. При дослідженні норми права пара категорій зміст та форма відповідають на питання «Що саме існує?» і «У який спосіб воно існує?» відповідно.

Змістом норми права є правила поведінки, виражені через суб'єктивні права та обов'язки учасників суспільних відносин, умови реалізації цих правил поведінки, засоби, якими забезпечується виконання відповідних правил поведінки. Зміст цих правил поведінки може формуватися на основі природних прав людини; на основі тих соціальних законів, за якими живе суспільство, функціонують суспільні інститути; на основі основоположних принципів права, таких як свобода, рівність, справедливість, гуманізм, демократизм, встановлюватися в процесі нормотворчої діяльності тощо. Зокрема, при характеристиці ознак соціальних норм підкреслюється те, що норми є суспільно зумовленими правилами поведінки. Завдяки соціальній (моральній, економічній, політичній та культурній) зумовленості норми сприймаються людьми як виправдані, справедливі та здатні бути відтвореними в їхній поведінці й виступати ефективним суспільним регулятором<sup>12</sup>. М. Г. Патей-Братасюк зазначає, що норма – це зовнішнє оформлення будь-якого довільного змісту (як правового, так і неправового). Визначаючи право як формально-змістову рівну міру справедливості, добра, свободи, істини тощо для суб'єктів права немає значення, в яких формах це втілено та виражено. Важливо, щоб цей правовий зміст був у взаємодії між людьми, між людьми та владою, у їх поведінці, у правовідносинах тощо. І, навпаки, очищення

будь-якої форми права від цього ціннісного виміру означатиме загибель права, його руйнацію, нищення<sup>13</sup>.

Формою норми права є будова норми права, яка завжди повинна мати «трьохелементну» структуру та складатися з гіпотези, диспозиції та санкції. Передусім тут слід звернути увагу на відмінність у розумінні самих слів «правило» та «норма». При тлумаченні слова «правило» важливою є закономірність, а при тлумаченні слова «норма» – обов'язковість: правило – це положення, яким передається якась закономірність, стало співвідношення певних явищ; норма – звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан та ін.<sup>14</sup> Зокрема, і у юридичній літературі при характеристиці ознак соціальних норм підкреслюється те, що норми визначають загальні правила належної чи дозволеної поведінки та «озброєні» певними засобами, які забезпечують додержання їхніх вимог. Інакше практично неможливо досягти порядку, заради якого і встановлюються самі норми<sup>15</sup>. Отже, саме санкція є тим обов'язковим елементом норми, який перетворює правило поведінки на норму.

О. І. Ющик, автор діалектичної теорії права, обґрунтовуючи трьохелементну структуру норми права, вперше розглядає останню на основі діалектичного методу як процес необхідності. Визнання владним суб'єктом (публічною владою) того чи іншого правила поведінки як обов'язкового (необхідного) здійснюється в процесі його санкціонуючої управлінської діяльності (нормотворчої діяльності), а результатом цієї діяльності є відповідне управлінське рішення (нормативно-правовий акт, або інші форми права) владного суб'єкта, в якому і знаходять зовнішній вираз, спосіб існування норми права. Норма права є не просто приписане правило, а фактичне правило у множині актів спілкування суб'єктів, санкціоноване владним суспільним авторитетом, і відтак є необхідним<sup>16</sup>.

Вчений уточнює наведене вище положення. Саме через форму норми владний суб'єкт визнає те чи інше правило поведінки як необхідне (обов'язкове), і вирішальне значення в цьому процесі належить санкції. Правила перетворюються на норми шляхом надання їм обов'язковості, забезпечення їх виконання певною силою (наприклад, публічною владою). Норма права повинна розглядатися як процес необхідності, в якому реалізується дійсний зміст правового закону через моменти, що складають норму, а саме: а) умови у визначенні тих чи інших правил поведінки, що набувають значення юридичних фактів у процесі реалізації норми (гіпотеза); б) правило поведінки, що виражене через суб'єктивне право та юридичний обов'язок у їх взаємовідношенні (диспозиція); в) спосіб забезпечення реалізації суб'єктивних прав шляхом виконання відповідних юридичних обов'язків (санкція)<sup>17</sup>.

При цьому щодо розуміння санкції норми права необхідно зауважити таке. Санкція є способом захисту правила поведінки, викладеного в диспозиції норми права, від можливих його порушень. Саме санкція вказує на ті несприятливі наслідки, які можуть настати для осіб, що порушують вимоги

норми права. Водночас Л. І. Заморська зазначає, що в сучасній юридичній літературі сформувалася концепція позитивних санкцій і позитивної форми відповідальності. Санкції правових норм можуть містити не тільки вказівку на заходи державного примусу, які можуть бути застосовані у випадку, коли диспозиція не реалізується, а й заходи, які стимулюють реалізацію правової норми<sup>18</sup>.

К. М. Корж пише, що формальна позитивна санкція є правовим регулятивним механізмом, її створення, застосування, оцінка ефективності належать до компетенції відповідних суб'єктів управління, що мають офіційний державний статус<sup>19</sup>. Отже, окремим аспектом цієї проблеми, який потребує подальшої наукової розробки, є більш широке розуміння поняття санкції норми права як такої, що охоплює всі способи забезпечення владних суб'єктів реалізації суб'єктивних прав та виконання кореспондуючих юридичних обов'язків, визначених у правилі поведінки, що формує диспозицію норми права.

У контексті *соціологічного праворозуміння* норми права – це правила поведінки, що складаються в суспільних відносинах, в юридичній практиці; право може існувати поза буквою закону; позитивний закон є тільки однією формою прояву норм права. Основною відмінністю в розумінні норми права в позитивістській і соціологічній концепціях праворозуміння є те, що перша розглядає норму права як правило поведінки, існування якого пов'язане виключно з державною владою, а друга – як правило поведінки суб'єктів, що може бути забезпечене, крім держави, й іншою силою (певним колективом, індивідом тощо). Зокрема, О. В. Лебедева, досліджуючи питання про первинність держави чи права, пише, що первинність права зумовлена його природою. Право як явище суспільного життя, як мірило свободи і справедливості в людських відносинах, сформувалося набагато раніше, ніж держава. Право виникає одночасно з виникненням соціальної взаємодії, тобто із суспільством. Держава ж утворюється лише на певному етапі розвитку останнього. З виникненням держави право набуває лише нової якості, воно стає правом, яке охороняється державою, її примусовою силою<sup>20</sup>.

Теза про те, що законодавство є тільки однією із форм зовнішнього виразу норм права, висловлена і в Рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) при тлумаченні принципу верховенства права. Так, зокрема, зазначається, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Виходячи з цього, виникає питання. В юридичному позитивізмі норми права розглядаються як правила поведінки, пов'язані виключно з державою, встановлені або санкціоновані, та гарантовані нею. Однак, якщо норми права існують поза державою, то що ж тоді є критерієм відмежування саме норм права від інших соціальних норм? В юридичному позитивізмі таким критерієм є держава, правовими є ті норми, що встановлені або схвалені державою. В соціологічній юриспруденції обґрунтовується думка, що таким критерієм є спосіб санкціонування. Норми, які мають правовий характер, суворо охороняються суспільством; невиконання їх тягне, в одних випадках покарання з боку колективу, в інших – з боку певного індивіда. Отже, норма права – правило поведінки суб'єктів, що може бути забезпечене, крім держави, і іншою силою (певним колективом, індивідом тощо). В останньому випадку так звана державно-правова (юридична) норма є одним із різновидів правової норми взагалі<sup>21</sup>.

Наприклад, М. Г. Патей-Братасюк пропонує розрізняти соціальні правові норми та державно-правові норми. Так, соціальна норма права – це така модель (правило) поведінки, яка створена громадянським суспільством, змістовно втілює і виражає рівну міру справедливості, добра, свободи, істини тощо для суб'єктів права, а тому є загальнозначущою і загальнообов'язковою для всіх суб'єктів права і тому охороняється суспільством і державною владою від порушень. За аналогією зазначеним автором запропоновано і поняття державно-правової норми як моделі (правила) поведінки, яка створена державною владою, її компетентними органами, законодавцем, і захищається державною владою та громадянським суспільством від порушень<sup>22</sup>.

Також невірним у юридичній науці залишається питання про природу корпоративних норм, а саме: чи є корпоративні норми одним із видів правових норм, чи це окремий різновид соціальних норм. У своєму дисертаційному дослідженні О. К. Петровська зазначає, що питання корпоративної нормотворчості актуалізує концепцію недержавного права. Ідея базується на тому, що держава має зазнавати обмежень не тільки з боку інших держав і наднаціональних організацій, а й з боку внутрішньодержавних суб'єктів права (громадських організацій, громад, у тому числі релігійних, бізнес-корпорацій тощо). Корпорації та інші недержавні об'єднання, які здобули на певному етапі державно-правового розвитку сферу автономного регулювання, в межах якої вони є вільними від державного втручання, самостійно визначають напрями своєї діяльності, виробляють норми своєї поведінки. Концепція соціальної автономії розглядає автономію не в якості конкретного прояву диспозитивності – правореалізаційного повноваження, похідного від держави й такого, що обов'язково має як передумову законодавче положення, а як соціальне джерело права, що знаходить підставу в іншій владі й виражається за певних умов у повноваженні самостійно створювати об'єктивне право в актах, які встановлюють не конкретні й індивідуальні правовідносини, а загальний правопорядок, який диктується індивідуально невизначеному колу осіб<sup>23</sup>.

О. І. Ющик у межах розробленої ним діалектичної теорії права обґрунтовує, що критерієм виокремлення норм права як одного із видів соціальних норм є специфіка їх предмета (правил поведінки, які складають диспозицію норми права), що, своєю чергою, і визначає різні способи санкціонування. Норма права розглядається як один із різновидів соціальних норм – правил спілкування суб'єктів у взаємних відносинах між собою, виконання яких забезпечується певним авторитетом (внутрішнім або зовнішнім). Предмет правових норм охоплюють лише правила поведінки реальних учасників спілкування між собою, в яких один із учасників виступає як суб'єкт домагання, а інший – як суб'єкт задоволення цього домагання. Ці правила поведінки стають нормами права шляхом визнання їх необхідними (обов'язковими) певним зовнішнім владним суб'єктом у результаті його специфічної управлінської санкціруючої (нормотворчої) діяльності. На відміну від цього, предмет інших соціальних норм (моралі, релігії) становлять такі правила спілкування, які складаються в інших формах спілкування (спілкування реального суб'єкта з самим собою (самоспілкування) або з уявними суб'єктами) і припускають інші способи зобов'язування суб'єктів (самозобов'язування). Таким чином, правові норми визначаються як один з видів соціальних норм завдяки особливостям їх предмета, тобто правил реального спілкування, що санкціонуються як норми<sup>24</sup>.

Виходячи з цього, слід розрізняти норми права та юридичні норми. Юридичні норми є одним із видів норм права, це норми права, які санкціоновані саме державною владою. За такого підходу корпоративні норми слід також розуміти як норми права, що санкціоновані відповідними владними суб'єктами (різноманітними корпораціями – підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями і т. п.) та зовнішньо виражені в корпоративних актах.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що, розглядаючи поняття норми права в контексті різних теорій праворозуміння, вчені акцентують увагу на різних її властивостях, сторонах, аспектах. Поряд з тим використання діалектичного методу дає можливість сформулювати уявлення про норму права як цілісне правове явище через такі парні категорії діалектики, як зміст та форма, які відображають «полярні», але нерозривно пов'язані між собою, сторони норми права (зміст оформлений, а форма змістовна). Використання таких парних категорій діалектики, як одиничне та загальне дає можливість порівняти, виявити спільне та відмінне, класифікувати соціальні норми та сформувати уявлення про норми права як вид соціальних норм, а також розглядати юридичні та корпоративні норми як види норм права.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. С. 552. 2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2021.

- С. 208. **3.** Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком інтер, 2021. С. 219–220.
- 4.** Рабінович П. М. Видатний вітчизняний теоретик права (до 110-річчя від народження професора П. О. Недбайла). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 9, 12. **5.** Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. С. 136. **6.** Сливка С. С. Природне та надприродне право: екстракційний і субстанційний аналіз: у 3 ч. Ч. 1: Філософські погляди на природне право. Київ: Атіка, 2005. С. 224–226. **7.** Костенко О. М. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 126–135. **8.** Русенко І. Я. Норма права в контекстах основних типів праворозуміння. *Наше право*. 2013. № 7. С. 199. **9.** Патей-Братасюк М. Г. Норма права в контексті основних типів праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 41. **10.** Костенко О. М. Соціальний натуралізм – методологічна основа прогресивної юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 126–135. **11.** Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. С. 13. **12.** Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 128. **13.** Патей-Братасюк М. Г. Норма права в контексті основних типів праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 43–44. **14.** Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2005. С. 792, 1100. **15.** Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 127–128. **16.** Ющик О. І. Метод діалектичної теорії права як критерій її наукової новизни. *Право України*. 2016. № 56. С. 160–161. **17.** Ющик А. І. Діалектика права. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. С. 344. **18.** Заморська Л. І. Нормативний підхід до аналізу правових санкцій: теоретичний аспект. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 382–383. **19.** Корж К. М. Позитивні соціальні санкції як механізм соціального контролю. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 24–25 лютого 2017 р.)*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 25. **20.** Лебедєва О. В. До питання про первинність держави чи права. *«Young Scientist»*. Юридичні науки. August, 2014. № 8 (11). С. 74. **21.** Риндюк В. І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: монографія. Київ: КНЕУ, 2021. С. 66–67. **22.** Патей-Братасюк М. Г. Норма права в контексті основних типів праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 41, 45. **23.** Петровська О. К. Корпоративна нормотворчість: загальнотеоретична характеристика: дис. ... докт. філософії в галузі знань 08 «Право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. С. 37–38, 100. **24.** Ющик А. І. Діалектика права. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II. Київ: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. С. 163–175, 353.

### References

1. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / Za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. 2-he vyd, pererobl. i dopovn. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2012. S. 552 [ukr.]. **2.** Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / O. V. Petryshyn, D. V. Lukianov, S. I. Maksymov, V. S. Smorodynskiy; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2021. S. 208

[ukr.]. 3. Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs: pidruch. dlia stud.-yurystiv / za red. d-ra yuryd. nauk, prof. S. V. Bobrovnyk. Kyiv: Yurinkom inter, 2021. S. 219–220 [ukr.]. 4. Rabinovych P. M. Vydatsnyi vitchyzniani teoretyk prava (do 110-richchia vid narodzhennia profesora P. O. Nedbaila). *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2017. № 2. S. 9, 12 [ukr.]. 5. Filosofiia prava: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / O. H. Danylian, O. P. Dzoban, S. I. Maksymov ta in. / Za red. d-ra filos. nauk, prof. O. H. Danyliana. Kharkiv: Pravo, 2009. S. 136 [ukr.]. 6. Slyvka S. S. Pryrodne ta nadpryrodne pravo: ekstraksiinyi i substansiinyi analiz: U 3 ch. Ch.1: Filosofski pohliady na pryrodne pravo. Kyiv: Atika, 2005. S. 224–226 [ukr.]. 7. Kostenko O. M. Sotsialnyi naturalizm — metodolohichna osnova prohresyvnoi yurysprudentsii. *Pravo Ukrainy*. 2014. № 1. S. 126–135 [ukr.]. 8. Rusenko I. Ia. Norma prava v kontekstakh osnovnykh typiv pravorozuminnia. *Nashe pravo*. 2013. № 7. S. 199 [ukr.]. 9. Patei-Bratasiuk M. H. Norma prava v konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2011. № 1. S. 41 [ukr.]. 10. Kostenko O. M. Sotsialnyi naturalizm — metodolohichna osnova prohresyvnoi yurysprudentsii. *Pravo Ukrainy*. 2014. № 1. S. 126–135 [ukr.]. 11. Parkhomenko N. M. Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii. Monohrafiia. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2008. S. 13 [ukr.]. 12. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk / Za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv: Vaite, 2015. S. 128 [ukr.]. 13. Patei-Bratasiuk M. H. Norma prava v konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2011. № 1. S. 43–44 [ukr.]. 14. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000 / uklad. ta holov. red. V. T. Busel. Kyiv: Perun, 2005. S. 792, 1100 [ukr.]. 15. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk / Za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv: Vaite, 2015. S. 127–128 [ukr.]. 16. Yushchuk O. I. Metod dialektichnoi teorii prava yak kryterii yii naukovoï novyzny. *Pravo Ukrainy*. 2016. № 56. S. 160–161 [ukr.]. 17. Yushchik A. I. Dialektika prava. Kn. 1: Obschee uchenie o prave (Kriticheskiy analiz obshepravovykh ponyatiy). Ch. II. Kyiv: Red. zhurn. «Pravo Ukrainy»; In Yure, 2013. S. 344 [rus.]. 18. Zamorska L. I. Normatyvnyi pidkhid do analizu pravovykh sanktsii: teoretychnyi aspekt. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. 2011. T. 10. S. 382–383 [ukr.]. 19. Korzh K. M. Pozytyvni sotsialni sanktsii yak mekhanizm sotsialnoho kontroliu. *Liudyna, suspilstvo, polityka: aktualni vyklyky suchasnosti: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 24–25 liutoho 2017 r. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia»*, 2017. S. 25 [ukr.]. 20. Lebedieva O. V. Do pytannia pro pervynnist derzhavy chy prava. *«Young Scientist»*. Yurydychni nauky. August, 2014. № 8 (11). S. 74 [ukr.]. 21. Ryndiuk V. I. Uporiadkuvannia zakonodavstva Ukrainy: teoretyko-metodolohichni ta tekhniko-iurydychni aspekty: monohrafiia. Kyiv: KNEU, 2021. S. 66–67 [ukr.]. 22. Patei-Bratasiuk M. H. Norma prava v konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2011. № 1. S. 41, 45 [ukr.]. 23. Petrovska O. K. Korporativna normotvorchist: zahalnoteoretychna kharakterystyka: dys. na zdobuttia stupenia doktora filosofii v haluzi znan 08 «Pravo» / Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2020. S. 37–38, 100 [ukr.]. 24. Yushchik A. I. Dialektika prava. Kn. 1: Obschee uchenie o prave (Kriticheskiy analiz obshepravovykh ponyatiy). Ch. II. Kyiv: Red. zhurn. «Pravo Ukrainy»; In Yure, 2013. S. 163–175, 353 [rus.].

**Ryndiuk Vira.** The legal norm in the context of modern approaches to the understanding of legal

*The legal norm is one of the basic categories of legal science, its definition is found in all encyclopedic legal dictionaries, as well as in any textbook or study guide on legal*

*theory. At the same time, the question of the legal norm and its structure remains one of the most controversial in theoretical legal science. The starting point for forming an idea of a legal norm is one or another concept of legal understanding (natural law, legal positivism, or sociological jurisprudence) within which this theoretical-legal phenomenon is studied.*

*In the context of the natural-law type of legal understanding, legal norms are laws of a social nature that regulate human behavior; discovered, known by the legislator and reflected in the form of legislation. And within the framework of legal positivism, a legal norm is a universally binding rule of conduct established or sanctioned by state power, regardless of whether it is fair and moral or not. It is noted that these two different approaches to understanding the legal norm reveal two different aspects of it through such paired categories of dialectics as content and form.*

*The content of the legal norm is the rules of behavior expressed through the subjective rights and responsibilities of participants in social relations. In contrast to the traditional approach of building a logical norm according to the rule: "if à then à otherwise", in the dialectical theory of law, for the first time, a legal norm is considered on the basis of the dialectical method as a process of necessity. It is precisely because of the form of the norm that a powerful subject in the process of rule-making activity recognizes this or that rule of conduct as necessary (obligatory), and the sanction is of decisive importance in this process.*

*The main difference in the understanding of the legal norm in the positivist and sociological concepts of legal understanding is that the second considers the legal norm as a rule of behavior of subjects, which can be ensured, in addition to the state, by another force (a certain collective, individual, etc.). In the latter case, so-called state-legal norms or corporate norms are varieties of legal norms. Within the dialectical theory of law, the opinion is substantiated that the criterion for distinguishing legal norms as one of the types of social norms is the specificity of the disposition of legal norms – rules of behavior expressed through the subjective rights and obligations of real participants in social relations, which are sanctioned as norms.*

*It was concluded that depending on one or another theory of legal understanding, when formulating the definition of a legal norm, emphasis is placed on its various signs, properties, sides, aspects. It is noted that the idea of a legal norm as a complete legal phenomenon in relation to other social norms can be formulated using the dialectical method and such paired dialectic categories as content and form, individual and general.*

**Key words:** legal norm, natural law, legal positivism, sociological jurisprudence, social naturalism, dialectical theory of law, dialectical method.